

Kihnu sõnaraamat. Koostanud Reene Leas, Reti Könninge, Silvi Murulauk, Ellen Niit. Toimetanud Karl Pajusalu, Jüri Viikberg. Kihnu Kultuuri Instituut, Eesti Keele Instituut, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut. Kihnu-Pärnu-Tallinn-Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 2016. 652 lk.

UNESCO maailmapärandi nimekirja kuuluv Kihnu pärimuskultuur on juba päris hästi dokumenteeritud. Selle materiaalsel külge on kirjeldanud Theodor Saar, kes on käsitlenud põhjalikult Kihnu laevaehitust, aga ka peremärke¹; ulatuslikumat etnograafilist ülevaadet argielust pakub Vilve Kalitsa monograafia²; näputööd esitlevad mitmed raamatud³. Vaimse poole võtavad kokku „Vana kandle” Kihnu köited⁴ ja mitmed Ingrid Rüütli uurimused⁵. Viimati lisandus üks magistr töö Kihnu rahvausundist.⁶

¹ T. Saar, Kihnu raamat. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 68. Tallinn, 1998.

² V. Kalits, Kihnlaste elatusalad XIX sajandi keskpaigast XX sajandi keskpaigani. Kihnu: Kihnu Kultuuriruum, 2006.

³ K. Jõeeste, Kihnu kõrdid eile ja täna. Semiootiline esemeuurimus. Viljandi: Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia, 2012; I. Uus, Noppeid Kihnu näputööst. Viljandi: OÜ Eesti Loomeagentuur, 2012; K. Summatavet, Loomise vägi. Kihnu Roosi käsitöökogu. Tallinn: EHESummatavet OÜ, 2017.

⁴ O. Kõiva, I. Rüütel, Vana kannel VII: 1. Kihnu regilaulud. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv, Eesti Keele Instituut, folkloristika osakond, 1997; O. Kõiva, I. Rüütel, Vana kannel VII: 2. Kihnu regilaulud. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv, etnomusikoloogia osakond, 2003.

⁵ I. Rüütel, Naised Kihnu kultuuris. Tartu: [Eesti Kirjandusmuuseumi] Teaduskirjastus, 2013; I. Rüütel, S. Kapper, Kihnu tantsud. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2015.

⁶ J. Sudak, Luupainajad Kihnu rahvausundis. Luupainajapärimuse võrdlev ana-

Kuid Kihnu ei ole jäänud üksnes linnast tulnud uurijate huviobjektiks, ka kohapeal on sirgunud haritlasi, kes on asunud oma keelt ja vaimset pärandit kirja panema. Neid ei ole kannustanud niivõrd teaduslik huvi kui praktilised kaalutlused: tagada Kihnu algupärase kultuuri elujõulisus. Nii on umbes tosina aastaga siginenud jõudsalt kooli kirjavara: „Kihnu lugõmik”⁷, „Aabets”⁸, „Kihnlasõ emäkiel”⁹. Viimane pole üksnes õpik, vaid ka teaduslikus mõttes heal tasemel keelekirjeldus.

Nüüd on kihnlased, tõsi küll, kutseliste keeleteadlaste toel, maha saanud soliidse leksikograafilise teosega. „Kihnu sõnaraamat” sisaldab üle 6000 märksõna, olles nii mahu poolest kui ka ülesehituselt võrreldav „Mulgi sõnastiku” ja „Hiiu sõnaraamatuga”. Kõiki neid on nimetatud rahvasõnaraamatuteks.¹⁰ Sellise määratluse on vist tinginud asjaolu, et teose koostamise algatus tuli kohalikult rahvalt, töö tehti ära suures osas talgute korras ja adressaadiks on esmajoones oma kogukond. (Siiski, „Hiiu sõnaraamatu” autor on ainuisikuliselt keeleteadlane Paul Kokla.) Kihnu sõnavara sõelumisel oli oma osa keelekojal, kuhu kuulus tosin vanema põlve kihnlasi. Seal vaieldi, milline on õige ja puhas vorm – külade ja isegi perede vahel on kerget variatiivsust –, ning lepitati kokku paljude lekseemide lõplikuks esitusviisis. Seega on „Kihnu sõnaraamat” normatiivne üllitis, omamoodi Kihnu ÕS.

lüüs arhiivi ja välitöömaterjalide põhjal. Kihnu: Kihnu Kultuuriruum, s.a.

⁷ Kihnu lugõmik. Koostanud Ly Leas, Külli Sepp ja Evi Vesik. Kihnu: Sihtasutus Kihnu Kultuuriruum, 2004.

⁸ Aabets / jutud mõtlõsid vällä Külli Laos, Reene Leas ning Evi Vesik. Pärnu: Kihnu Kultuuri Instituut, 2009.

⁹ K. Laos, Kihnlasõ emäkiel. Pärnu: Kihnu Kultuuri Instituut, 2010.

¹⁰ J. Viikberg, Rahvakeele sõnastikud lugemislaua. – Keel ja Kirjandus 2015, nr 6, lk 435.

Kui üldiselt murded XX sajandil kiiresti nivelleerusid, siis kihnu keelt kait-
ses selle eest kogukonna suhteline iso-
leeritus. Kihnlase eluring piirdus oma
saarega. Linnas käidi harva ja põgusalt.
Ja omavahel räägiti oma keeles. Nii kes-
tis see 1970. aastateni. Siis toimus kaks
pööret, mis lõpetasid Kihnu iseseisvuse.
Esiteks kaotati Kihnu kolhoos, sellest
tehti Pärnu Kaluri osakond. Nüüd ei
pääsenud laevamehed enam koju, kui
püügihooaega polnud või laev seisis
dokis, vaid pidid passima kuude kaupa
Pärnus. Teine muutus, millel oli kihnu
keele staatusele ja kihnlaste mentali-
teedile veelgi sügavam mõju, oli üldise
keskhariduse kehtestamine. Kihnu
noored pidid minema kolmeks aastaks
mandrile kooli, kus nad said drilli õige-
keelsuse alal ja käisid läbi kirjakeel-
sete klassikaaslastega. Seepärast võiks
ju oletada, et praeguste 55-aastaste ja
vanemate idiolekt on murdepärasem
kui noorematel, kes käisid sundkorras
mandril koolis, kuid nii lihtne see vist
ei ole. Pärast Eesti riigi taastamist on
ka palju vanemad kihnlased lahku-
nud tööpuuduse tõttu aastateks saarelt;
suviti valgub üle saare turistide laviin ja
eks selgi ole oma tasalülitav toime.

Juba sajandivahetusel tajuti, et
Kihnu eripära on ohus, kui kohe midagi
ette ei võeta. Seepärast asutati siht-
asutus Kihnu Kultuuriruum, taotleti
UNESCO tunnustust ja riiklikku toe-
tust, et tagada kihnu keele ja kultuuri
kestvus. Esimeste sammudena pandi
alus kihnu kirjakeelele, seda hakati
õpetama koolis ja kasutama trükistes.
Kihnu Kultuuriruumi pooldumise teel
sündis Kihnu Kultuuri Instituut, mis
on arendanud ulatuslikku kirjastustege-
vust ja on ka vaadeldava sõnaraamatu
taga. Kahtlemata on käivitunud restau-
ratsioon kihnlaste eneseteadvust tõst-
nud ja võiks avalduda ka igapäevases
keelekasutuses.

Kelle uusust kajastab „Kihnu sõna-
raamat”? Siin on koos palju sõnavara
kivistisi. Arhailisemad keelendid on
kirja pannud Theodor Saar juba 1930.
aastail ja ilmselt tollaste vanainimeste
suust, nii et need esindavad XIX sajandi

keelt. Teisest otsast ulatub valik täna-
päeva, nagu näitavad kas või *arvuti*,
eeru 'euro' ja *eljuk* 'hõljuk'. Suur osa sõnu
on saanud vastavalt vanusele või uudsu-
sele märgendid *van* või *uus*. Siin võiks
ehk olla järjekindlam ja süstemaatili-
sem. Kas vääriks märgendamist sõnad,
mis tähistavad unustuse hõlma vajunud
asju või toiminguid või on nende mine-
vikulisus juba niigi selge? Merendusega
seotud terminid, mida sõnaraamatus
leidub rohkesti, on suuremalt jaolt
arhaismid, kuigi sellele ei viidata, näi-
teks *ko'rkma* 'kivilasti laevatrümmi pai-
gutama', *pü'riusela* 'väiksem maalaev',
jaagma 'laeva jaakraua abil takkudega
tihtima', *tammsto'kk* 'tamtok, lühike
puu pükspriidi otsas, millest käivad läbi
kliiverpoomi köied'. Samamoodi on mär-
gendamata ka mitmed põllunduse, käsi-
töö ja majapidamisega seotud arhais-
mid, näiteks *jahama* 'käsikivil jahva-
tama', *kostipulk* 'kiilutaoline pulk, mille
abil puunõul vitsad kohale lüüakse'.
Kui loetletud sõnade puhul annab juba
tähenduskirje aimu nende arhailisusest,
siis on sõnaraamatus rohkesti vanane-
nud sõnu, mis vajaksid vastavat mär-
gendit, näiteks *riiuelpüss* 'vintpüss', *riik*
'kriit', *simmerma'nn* 'puusepp', *kullitu*
'tasku'. Tegelikult on selliseid arhaisme
sõnaraamatus sadu. Tegin väikse katse,
kirjutasin paarikümnele leheküljelt
välja paarkümmend sõna ja lasin neid
hinnata kolmel eakal kihnlasel. Pooled
sõnad olid neile võõrad. See ei tähenda,
et nende koht ei ole sõnaraamatus – otse
vastupidi. Tuleks ainult viidata sõna
staatusele. Märjendi *van* on saanud
sõnaraamatus sadakond sõna. Mõne
juures osutatakse ka praegu käibel ole-
vatele vormidele (*ehvt*, vrd *vihik*), üldi-
selt tuleb aga oletada, et vananenuks
liigitatud märksõna asemel kasutatakse
tähenduskirjes antud kirjakeelset lek-
seemi. Stiilmärgendiga *hrv* – harv – on
varustatud ainult 10 sõna, mis tundub
kahtlaselt vähe.

Ka neologismide arv sõnaraamatus
küünib sajani. Osa neist langeb kokku
kirjakeelsetega (*aigla*, *kahtlustama*,
kingitus), teised on moodustatud oma
reeglite järgi: *a'nkma* 'hankima', *ede-*

panõk 'ettepanek', *jalakäüüjä* 'jalakäija', *käämäko'tt* 'käekott', *luõ's* 'loos'. Mõnel korral viidatakse ka vanemale vormile (*aigla*, vt *aigõmaja*; *mätäs*, vrd *turval*), aga seda võinuks teha rohkemgi. Tahaks teada, mis sõnu kasutati vanasti *kallis-tama*, *kleepmä* 'kleepima', *põnõv* 'põnev' jt asemel. Vahel kerkib küsimus, kui uus on uus. *Kuntur* 'kontor' on määratletud uueks, aga sellega paaris käiv *koloos* 'kolhoos' vananenuks, *aku* neologismiks, aga akuga varustatud *autu* 'auto' on jäänud märgendita.

Veel paar märkust vormistuse asjus.

Kihnu fonoloogias on palatalisatsioonil, täpsemalt prepalatalisatsioonil, oluline tähendust eristav osa: *pa^ekma* : *pakki* 'pakkima : pakkida', vrd *pakma* : *pakku* 'pakkuma : pakkuda'; *pa^elk* : *palgi* 'palk : palgi', vrd *palk* : *palga* 'töötasu'. Selline vaheldus – e-ainese kandumine esisilpi – tuleb esile *i*-tüvelistes sõnades ja kontamineerunud vormides, kus *i* teises silbis puudub. Selle märkimiseks on leitud sobiv noteerimisviis – väike üla-*e* –, mida kasutatakse kõigis trükistes ja ka kõnealuses sõnaraamatus. Siiski ei sobi see alati peenenduse tähistamiseks. Nii on transkriptsioonis üle pingutatud sõnadega *jalgre^epp* 'astmed aiamulgust ülepääsemiseks', *pe^enn* 'penn, sarikakaari siduv rõhtpuu', *oodõs-ve^est* 'korkvest', *konnapi^ell* 'parmupill', *tu^eduma* LASTEK 'magama', *ve^ermlasõd* 'virmalised' jpt. *e*-ainest siin ei lisandu, palataliseeritud on lihtsalt konsonant (vrd *pill*). Paljudel juhtudel jääb palatalisatsioon niikuinii märkimata: *praadma* 'praadima', *presmä* 'pressima', *trell*. Ma ei sõanda võtta lõplikku seisukohta tagavokaalsete sõnade asjus, mis on esitatud sõnaraamatus kujul *ju^ella* : *ju^ella* 'julla, väike sõudepaat, päästepaat', *tu^ella* : *tu^ella* 'meeste talimüts, läkiläki', *pa^erv* : *parvõ* 'parv, kari', *kjõ^ers* : *kjõrrõ* 'kirs, jääkirme', *nuõ^el* : *nuõlõ* 'nool, paadi kaitseliist', *sõ^elg* : *sõlõ* 'sõlg, rinnaehe; sõlgpuu, ühendav ristpuu'. Küllap kannab kahe esimese puhul palataalsust üksnes konsonant, teisi tuleks veel uurida.

Millegipärast on sõnad *autu* ja *raadiu* fikseeritud *u*-lõpulisena, kuigi järgsilbi *o* on Kihnus tavaline: *joro* 'rodu, rida', *kodo*

'kodu', *obo* 'hobune'. Uudissõna *riigikogo* ongi saanud sõnaraamatus ootuspärase *o*-lõpulisel kujul.

Kas kihnlaste sõnavara piirdub sõnaraamatus esitatud sõnadega? Kindlasti mitte. Igapäevaselt on kasutusel rohkesti ka kirjakeelega kokkulangevat leksikat, tihti häälikuliselt kohandatud kujul, mis pole jõudnud vaadeldavasse teosesse. Kas seda üldse tasub esitada? („Murdegeograafias on ikka otsitud nn puhast murret [---], mille all mõeldakse võimalikult vanapärast, normikeelest ja võõrmõjudest puutumata traditsioonilist kohamurret.”¹¹) Tasub küll, vähemalt siis, kui muuteparadigmas tuleb esile eripäraseid vorme. Nii on sõnast *kangas* mitmuse osastav *kangu*, kuigi võiks oodata midagi muud, näiteks *kangasi*. Pealegi on *kangas* Kihnu kultuuris nii tähtis sõna, et tema väljajätmine ei tule kõne allagi. Sõnast *kivi* on mitmuse omastav *kivede*, mitmuse osastav *kivä*. Ka kõiki verbe pööratakse oma malli järgi.

Üldse pole sõna algupära kuigi oluline. Kihnu keeles, ka kõnealuses sõnaraamatus, on suur hulk laevandustermineid, mis pärinevad hollandi ja inglise keelest. Kihnlased adapteerivad võõrsõnu, olgu nende päritolu milline tahes, väga edukalt. Ammu on kodustatud ja sõnaraamatuski kirjas *patsiermä* 'patseerima' ja *registiermä* 'registreerima'. Neile võiks lisada *asvaltiermä*, *reguliermä*, *mariniermä* ja palju teisi. Kahtlemata on need murdekeelendid.

Kui eelnevas jutus kõlasidki mõned kriitilised noodid, siis ei maksa sõnaraamatu koostajatel seda südamesse võtta. Tegemist on igati tubli tööga. Loomulikult ei saagi esimene väljaanne olla täiuslik, nii et miski ei vajaks kohendamist või täiendamist. Kuuldavasti on ka kihnlastel endil juba mitmeid ettepanekuid.

JOEL SANG

¹¹ T. Hennoste, K. Pajusalu, Dialektoloogia põhimõisted ja uurimisala. – K. Pajusalu, T. Hennoste, E. Niit, P. Päll, J. Viikberg, Eesti murded ja kohanimed. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009, lk 21.